

De prosodie van het Frans en van het Nederlands: een contrastieve blik*

door

Laurent RASIER

Abstract

Since the early 70's quite a lot of attention has been paid to the forms and functions of prosody in discourse. This paper first reviews some key issues regarding the phonetic, phonological and functional aspects of the suprasegmental features of speech. It then gives an overview of the prosody of French and Dutch. Although more research is needed, this contrastive analysis provides a better understanding of the prosodic structure of the two languages.

0. INLEIDING

In de gewone omgangstaal hoort men vaak (subjectieve) uitspraken van het type 'taal x klinkt mooi of bezit een aangename melodie, taal y daarentegen vind ik niet welluidend'. Dergelijke waardeoordelen zijn niet nieuw, en berusten voor een groot deel op wat men in de Griekse oudheid *prosodia* (letterlijk "datgene wat bij ("pros") de muziek ("ode") komt") is gaan noemen. Door analogie met de muziek poneert men namelijk dat de klanken van de taal ook ingevoegd zijn in een melodisch en ritmisch kader.

Sinds het begin van de jaren '70 wordt er vrij veel onderzoek verricht naar de verschijningsvormen en de communicatieve functies van de prosodie. In het eerste deel van deze bijdrage worden algemene aspecten van de prosodie en de voornaamste onderzoeksthema's op dat gebied aan de orde gesteld. Daarna worden de prosodische eigenschappen van het Frans en van het Nederlands onder de contrastieve loep genomen.

* Dit artikel is de uitgewerkte versie van de lezing die ik op de Herfstvergadering (Gent, 18 oktober 2003) heb gehouden. Ik dank Prof. Ph. Hilgsmann en de deelnemers aan de sessie taalkunde voor hun commentaar op een eerdere versie van deze bijdrage.

1. VORMEN EN FUNCTIES VAN DE PROSODIE IN HET COMMUNICATIE-PROCES

1.1. Fonetische basis van de prosodie

Net zoals de klanken is de prosodie een fysisch verschijnsel dat ontstaat via veranderingen in de positie van de spraakorganen. Fysiologisch onderzoek wijst in dit opzicht uit dat de prosodie tot stand komt in de subglottale en glottale stadia van het spraakproductieproces, terwijl de klanken voornamelijk gevormd worden in het supraglottale stadium (Fox 2000: 3-4).

Bij het produceren van prosodie wordt de lucht die uit de longen en de onderste luchtwegen (d.i. het subglottale systeem) in de larynx (d.i. het glottale systeem) stroomt, in beweging gebracht. Dit heeft tot gevolg dat de stembanden beginnen te trillen. In de akoestische fonetiek wordt de trilfrequentie van de stembanden grondfrequentie (F_0 , Eng: *fundamental frequency*) genoemd. Perceptief wordt die geassocieerd met de variaties van de toonhoogte (Eng: *pitch*) waardoor die lange tijd is beschouwd als het voornaamste correlaat van de intonatie. Andere akoestische componenten van de prosodie zijn de duur (Eng: *duration*) en de intensiteit (Eng: *intensity*). De eerste term verwijst naar de fysische lengte van een klank, syllabe of woord, terwijl de tweede in verband staat met de hoeveelheid energie waarmee een klank, syllabe of woord uitgesproken wordt. Deze twee aspecten van de prosodie worden in de perceptieve fonetiek lengte (Eng: *length*) respectievelijk luidheid (Eng: *loudness*) genoemd.

Een eerste conclusie i.v.m. de prosodie zou dus kunnen zijn dat die in fonetisch opzicht een complex of multiparametrisch verschijnsel is dat veranderingen in de melodische en temporele opbouw van de taal teweeg kan brengen (Rietveld & Van Heuven 1997: 251). In tegenstelling tot wat men lange tijd heeft gedacht, is een fonetische definitie – hoe belangrijk die ook is – niet voldoende om de aard van de prosodie in woorden te vatten. Zo'n definitie doet immers geen recht aan de functies van de prosodie in het communicatieproces (zie 1.3), en wekt de verkeerde indruk dat de prosodie uit losse onderdelen bestaat, terwijl die in feite het resultaat is van het samenspel tussen verschillende fonetische en fonologische verschijnselen. In de gespecialiseerde literatuur spreekt men in dit verband van prosodische structuur (Fox 2000: 9-11). De fonologische basis hiervan wordt in de volgende paragraaf toegelicht.

1.2. *Fonologische basis van de prosodie*

In het voorgaande ben ik ingegaan op de fonetische basis van de prosodie en heb ik erop gewezen dat die in feite voortvloeit uit de interacties tussen verschillende fonetische parameters. Hiermee is de vraag nog niet beantwoord hoe die elementen bijdragen tot het ontstaan van een prosodische structuur. Laat ik in dit verband herhalen dat deze structuur van taal tot taal verschilt en dat er zelfs binnen eenzelfde taalgebied variatie bestaat (zie o.a. Grabe 2002).

Het is de taak van de fonologie om te bepalen welke prosodische vormen er voor een bepaalde taal(variëteit) bestaan en hoe die in gesproken taaluitingen gecombineerd (kunnen) worden om te komen tot een prosodische structuur die voor de taal(variëteit) in kwestie acceptabel is. In dit verband gaan de meeste auteurs ervan uit dat elke taal(variëteit) tenminste over de volgende drie soorten prosodische vormen beschikt: ritme, accentuering, intonatie. Deze vormen worden in het spraakgeluid gerealiseerd a.h.v. de bovengenoemde fonetische parameters, en het is hun samenspel dat het ontstaan van een prosodische structuur mogelijk maakt. Het is dus niet zo dat deze elementen los van elkaar staan, ook al worden ze meestal in afzonderlijke studies onder de loep genomen (Lacheret-Dujour & Beaugendre 1999: 81). Op methodologische kwesties en mogelijke onderzoeksvragen i.v.m. de prosodie wordt in 2 nader ingegaan. Eerst bespreek ik de communicatieve functies van de prosodie in meer details.

1.3. *Communicatieve functies van de prosodie*

De communicatieve functies van de prosodie kunnen waargenomen worden op het lexicale én het postlexicale/supralexicale niveau. Op lexicaal niveau maken verschillen in klemtoonpositie en/of toon het mogelijk om woordparen van elkaar te onderscheiden. Denk b.v. aan het Nederlandse woordpaar *voorkomen* (zich voordoen) – *voorkomen* (beletten) of aan het Chinese woord *ma* dat naargelang van de toon “moeder”, “hennep”, “paard” of “vloeken” kan betekenen (zie infra). In talen waar de klemtoon voor de hele woordenschat vast is (b.v. het Frans, het Hongaars, het Pools), vervult die eerder een demarcatieve functie. Hij geeft immers aan waar woorden in de spraakstroom beginnen en/of eindigen (zie ook 3.2).

Op het niveau van de zin wordt de prosodie in de eerste plaats gebruikt om het spraakgeluid in kleinere eenheden op te delen. In dit geval fungeert die dus als een soort gesproken interpunctie. Deze fraseringsfunctie kan het best worden geïllustreerd a.h.v. ambigue zinnen.

Vergelijk in dit opzicht de onderstaande (a)-zinnen met de corresponderende (b)-zinnen waar een verschil in intonatie een verschil in betekenis met zich meebrengt:

- | | | |
|--|-----------|--|
| (1a) C'est bien, ça! | tegenover | (1b) C'est bien ça! |
| (2a) "Daan", zei de baas, "is te laat" | tegenover | (2b) Daan zei:
"de baas is te laat" |

Hiernaast kan de spreker a.h.v. de accentuering en de intonatie aangeven welke zinslelementen in de context een grote nieuws waarde hebben en welke niet (of minder). Zo geeft een abrupte toonhoogteverandering aan dat een lettergreep, woord of zinsdeel informatief belangrijk is. Met zo'n accentverlenende toonhoogtesprong plaatst de spreker in feite taalmateriaal in focus (zie ook 3.2). In deze visie zijn accenten dus bedoeld als informatie aan de luisteraar waarin hem impliciet verteld wordt welke zinslelementen in de context informatief gezien belangrijk zijn en welke niet (of minder). Daarom kan het benadrukken van een volgens de context informatief onbelangrijk woord tot misverstanden leiden (Kruyt & Nootboom 1987: 514). Ten slotte kan de spreker d.m.v. de intonatie te kennen geven dat hij het woord wil behouden of juist dat hij van zijn gesprekspartner verwacht dat hij het woord neemt.

Wat de zogenaamde para- en extralinguïstische functies van de prosodie betreft, die kan gebruikt worden om de houding van de spreker t.o.v. de inhoud van de zin of zijn gemoedstoestand uit te drukken. In het volgende voorbeeld uit Rietveld & Van Heuven (1997: 248) krijgt iemand een cadeau, pakt het uit en zegt:



(a) een STROPdas



(b) een STROPdas

Fig. 1. Twee intonatiepatronen voor "een stropdas" (overgenomen uit Rietveld & Van Heuven 1997: 248).

Door de hoge toon in (a) geeft de spreker te verstaan dat het krijgen van een stropdas als cadeau voor hem geen grote verrassing is, terwijl die nuance ontbreekt in (b). Als gevolg hiervan klinkt de spreker van (a) wat spottend en verwijtend. Voor meer informatie over de prosodische markering van attitude en emotie, zie men o.a. Mozziconacci (2002).

Hiernaast wordt wel eens geclaimd dat de prosodie de luisteraar informeert over de sekse, leeftijd, geografische herkomst of sociale klasse van de spreker (Chun 2000). Vrouwen intoneren anders dan mannen, en jonge kinderen anders dan volwassenen. Er bestaan ook merkwaardige intonatieverschillen tussen talen, en zelfs binnen eenzelfde taalgebied is er variatie. Men zou dus kunnen denken dat de prosodie a.h.w. een 'sociale functie' heeft, maar het gaat hier minder om een linguïstische functie dan om een onbewust proces dat voor een groot deel fysiologisch bepaald wordt.

2. HET ONDERZOEK NAAR DE PROSODIE VAN GESPROKEN TAALUITINGEN

Alvorens over te gaan tot de contrastieve studie van het Frans en het Nederlands, wil ik nog even stilstaan bij de voornaamste thema's binnen het prosodie-onderzoek. In een eerste onderzoekstendens probeert men theoretische modellen van de prosodie te ontwerpen. De vraag die hierbij centraal staat, is of de prosodie de syntactische structuur van de uiting wel of niet weerspiegelt. Na een tijdje te hebben gedacht dat de prosodie in feite de syntaxis weerspiegelt, weten we nu dat er geen één-op-één-relatie is tussen de twee onderdelen van de taal. Uit onderzoek naar spontaan taalgebruik blijkt namelijk dat de prosodie de communicatieve dynamiek van ongemarkeerde zinnen kan herdefiniëren door een element dat een syntactisch zwakke plaats inneemt toch nog op de voorgrond te plaatsen:

(3) Ik heb het gedaan (niet Peter).

(4) Ik heb het boek aan Jan gegeven (niet de plaat).

Dit heeft ertoe geleid dat fonologen in hun theoretische modellen de prosodie een zekere autonomie zijn gaan toekennen. Dit impliceert natuurlijk niet dat er geen beperkingen (kunnen) zijn. Vandaag de dag poneren de meeste auteurs dat die pragmatisch van aard zijn, en proberen ze te achterhalen hoe en in welke mate de prosodie bijdraagt aan het markeren van de informatiestructuur van gesproken taaluitingen.

Een tweede populair onderzoeksthema is de fonetische realisatie van prosodische vormen. Dit heeft ook een stimulerend effect gehad op het onderzoek naar spraaksynthese (Baart 1987, Mertens 1987). Hiernaast gaat er de laatste jaren steeds meer aandacht uit naar de betekenis van prosodische vormen (Gussenhoven 2002) en naar de geografische verschillen in hun fonetische realisatie (Grabe 2002).

Een ander aspect waar steeds meer onderzoek naar wordt gedaan, is de prosodie van emoties (Mozziconacci 2002). Dit houdt ongetwijfeld

verband met de veelgehoorde klacht dat de spraak van tekst-naar-spraak systemen weinig natuurlijk klinkt. In de meeste computer-programma's van dat type wordt immers een beroep gedaan op neutrale/emotieloze spraak. Het uiteindelijke doel van de onderzoeken naar de prosodie van emoties bestaat er dan ook in computers emotievolle spraak te laten produceren.

Naast theoretische, fonetische en toegepaste studies van de prosodie tekent er zich in het verlengde van de hernieuwde belangstelling voor de contrastieve analyse een vierde onderzoekslijn af waarin de verschillen en/of overeenkomsten tussen prosodische systemen centraal staan. Met dergelijke taaltypologische studies probeert men inzicht te verkrijgen in de universele en taalspecifieke aspecten van de prosodie (Hirst & Di Cristo 1998).

In dit overzicht van het prosodie-onderzoek dient ook gewezen te worden op een aantal aspecten die fonologen en fonetici tot nu toe zo goed als onaangeroerd hebben gelaten. Een eerste voorbeeld hiervan is het verwervingsproces van prosodische verschijnselen. In feite hebben de meeste studies op dit gebied betrekking op het verwerven van de moedertaal (Fikkert 1994). Aan de prosodie van de tussentaal is tot op heden nauwelijks aandacht besteed (Rasier 2003). Een ander onderbelicht aspect betreft de perceptie van prosodische vormen (zowel bij moedertaalsprekers als bij tweede/vreemdetallearders). Ten slotte is er nog relatief weinig bekend over de manier waarop de prosodie het best kan worden aangeboden aan vreemdetallearders (Chun 2002, Hiligsmann in deze bundel, Rasier 2004).

3. DE PROSODIE VAN HET FRANS EN VAN HET NEDERLANDS IN CONTRAST

3.1. *Het ritme: "syllable-timing" tegenover "stress-timing"*

Een eerste punt waarop de twee talen verschillen, heeft te maken met hun ritmische eigenschappen. In verband met de studie van ritme heeft Pike (1945) een fundamenteel onderscheid geïntroduceerd. Volgens deze auteur bestaan er twee types ritmische patronen die op de syllabe (d.i. "*syllable-timing*") respectievelijk de klemtoon (d.i. "*stress-timing*") berusten en die binnen eenzelfde taal kunnen voorkomen (b.v. in verschillende spreekstijlen). Deze dichotomie werd door Abercrombie (1967) enigszins verbreed. In de "*stress and syllable timing hypothesis*" van de auteur fungeren de twee patronen als typologische criteria:

There are [basically] (...) two main kinds of speech-rhythm. As far as is known, every language in the world is spoken with one kind of rhythm or with the other. In the one kind, known as *syllable-timed* rhythm, the periodic recurrence of movement is supplied by the syllable-producing process: the chest-pulses, and hence the syllables, recur at equal intervals of time – they are *isochronous* (...) In the other kind, known as *stress-timed* rhythm, the periodic recurrence of movement is supplied by the stress-producing process: the stress-pulses, and hence the stressed syllables, are isochronous (Abercombrie 1967: 97-98).

Volgens deze definitie behoren alle talen tot één van de twee ritmische categorieën. In tegenstelling tot wat Pike (1945) poneerde, kunnen ze dus niet in eenzelfde taal voorkomen. In “*syllable-timed*” talen zijn alle syllaben ongeveer even lang. Men spreekt van syllabe-isochronie. Voorbeelden hiervan zijn het Frans en het Spaans. In “*stress-timed*” talen zoals het Engels en het Nederlands zijn de tijdsintervallen tussen twee klemtonen – ongeacht het aantal tussenliggende onbeklemtoonde syllaben – ongeveer dezelfde. Men spreekt in dit geval van klemtoon-isochronie.

Het bestaan van isochronie is al een aantal jaren het voorwerp van hevige discussies in fonetische kringen. Sommige auteurs (o.a. Bolinger 1986, Cauldwell 2002) zijn zelfs van mening dat gesproken taal om functionele redenen niet isochroon kan zijn. Om met Cauldwell (2002: 28) te spreken:

A *lack* of a regular rhythm in speech production is essential for effective communication. (...) If the rhythms of speech were not fleeting and ever-changing, speakers might find it difficult to hold the attention of hearers: because, instead of attending to selections of meaning, they would be distracted – by the pattern of an established rhythm – from attending to the communication of meaning which is the purpose of most speech.

Ook al is echte isochronie tot op de dag van vandaag nog nooit gemeten, toch ziet men dat de termen “*syllable-timed*” en “*stress-timed*” in vrijwel alle publicaties over ritme gebezigd worden. Dit valt te verklaren doordat die in zekere mate de perceptieve werkelijkheid weerspiegelen. Luisteraars zijn immers in staat om alleen maar op grond van het ritme taalfamilies te onderscheiden die grotendeels overeenkomen met de categorieën “*stress-timed*” en “*syllable-timed*” (Miller 1984, Benguerel 1999). Als isochronie überhaupt bestaat, dan kan die het best als een perceptief verschijnsel worden gezien. In dit opzicht is het m.i. niet uitgesloten dat ritmische verschillen tussen talen – althans voor een deel – toe te schrijven zijn aan hun accentsysteem en aan verschijnselen die hiermee verband houden (b.v. het al dan niet toepassen van vocaalreductie in onbeklemtoonde lettergrepen).

3.2. Het accentsysteem: "vast" tegenover "vrij"

Op grond van het accentsysteem meenden de linguïsten van de School van Praag twee types talen te kunnen onderscheiden, nl. toontalen en accenttalen. In de talen van de eerste groep kan eenzelfde klankreeks afhankelijk van de toon verschillende betekenissen hebben. Dit is b.v. het geval in het Mandarijn Chinees waar het woordje *ma* "moeder", "hennep", "paard" en "vloeken" kan betekenen (zie fig. 2). In dit verband dient opgemerkt dat sommige Germaanse talen (b.v. het Zweeds, het Noors) en Nederlandse dialecten (b.v. het Limburgs) ook lexicale tooncontrasten kennen (Rietveld & Van Heuven 1997: 241).

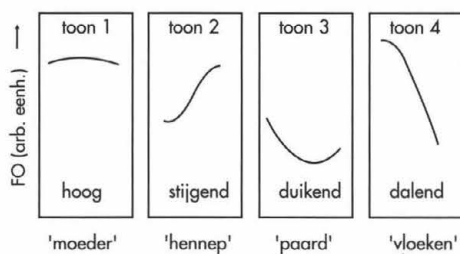


Fig. 2. Vier toonhoogtepatronen op het woord *ma* in Mandarijn Chinees, met bijbehorende betekenis (overgenomen uit Rietveld & Van Heuven 1997: 241).

De zogenaamde accenttalen kunnen worden ingedeeld in talen met een *vrij* accentpatroon en talen met een *vast* accentpatroon. In de talen van de eerste categorie verschilt de plaats van de klemtoon van woord tot woord. Hierdoor kan men woordparen vinden waarin een verschil in klemtoonplaats gepaard gaat met een verschil in betekenis. Denk b.v. aan de Nederlandse paren *voorkomen* (zich voordoen) – *voorkomen* (beletten) en *nobel* (edel) – *Nobel* (eigenaam). Andere talen met een vrije klemtoondistributie zijn o.a. het Engels, het Duits en het Spaans. In deze talen fungeert de klemtoon dus contrastief of woordonderscheidend.

In talen met een vast accentpatroon daarentegen ligt de klemtoon voor de hele woordenschat op dezelfde plaats. In het Frans is dit b.v. altijd de laatste uitgesproken syllabe, in het Hongaars de eerste en in het Pools de voorlaatste. In deze talen bestaan er dus geen woordparen die in klemtoonpositie van elkaar verschillen. Woordklemtoon wordt eerder gebruikt om aan te geven waar woorden in de spraakstroom beginnen en eindigen. Het vervult m.a.w. een demarcatieve of woordscheidende functie.

Naast functionele contrasten tussen het Franse en het Nederlandse accentsysteem zijn er ook verschillen in de fonetische realisatie. In het Nederlands wordt het woordaccent voornamelijk gerealiseerd a.h.v. een melodische beweging op de benadrukte syllabe, een aanzienlijke verlenging ervan (ca. 50%) en een lichte toename van de intensiteit (Streefkerk 2002). In het Frans daarentegen speelt vooral de verlenging van de beklemtoonde syllabe een belangrijke rol. Soms gaat die ook vergezeld van een melodische beweging (Lacheret-Dujour & Beaugendre 1999: 41).

Een ander belangrijk kenmerk van de Franse woordklemtoon is dat die in grotere gehelen zodanig vervaagt dat die waargenomen wordt als een *woordgroepaccent* (Garde 1968). In de traditionele visie op het Franse accentsysteem fungeert het vaste woordgroepaccent in feite als ankerplaats voor de intonatie. Er is dus sprake van syncretisme tussen de twee aspecten:

En raison du syncrétisme de l'accent et de l'intonation dans une unité, le syntagme, où seule la modulation (...) assume une fonction linguistique, on ne peut pas identifier l'accent comme une unité indépendante. Il semble donc que la désaccentuation du mot dans le groupe intonatif soit un corollaire inévitable de l'état de langue sans accent. (...) Le français est une langue sans accent, en ce sens que l'accent et l'intonation ne constituent, ni par leur nature, ni par leur fonction, deux unités distinctives (Rossi 1979: 13-14 & 39).

Het probleem is echter dat er geen rekening wordt gehouden met de zogenaamde "*accents secondaires*". In tegenstelling tot het "*accent primaire*" blijven deze secundaire klemtonen in grotere eenheden duidelijk hoorbaar en fungeren ze niet als ankerplaatsen voor de intonatie (Fonagy 1979). Volgens Mertens (1987: 86) worden ze doorgaans op de eerste dan wel de tweede syllabe van het woord gerealiseerd. In functioneel opzicht vallen ze in drie categorieën uiteen (Rossi 1985).

Een eerste type secundaire woordklemtoon vindt men in "*un chaton gris*". In deze woordgroep wordt het woordfinale accent in het substantief naar de eerste syllabe verplaatst om de opeenvolging van twee primaire klemtonen te vermijden. Men spreekt in dit geval van "*accent rythmique*" of "*ictus mélodique*". In fonetisch opzicht wordt het ritmisch woordaccent gerealiseerd a.h.v. een melodische beweging en eventueel ook een kleine toename van de intensiteit. Soortgelijke tendens om "*stress clashes*" te vermijden, vindt men m.m. ook in het Nederlands. Vergelijk in dit verband *directeur Vermeer* met *directeur Jansen* ('t Hart 1998: 98). Hiernaast drukt een tweede type klemtoon de gemoedstoestand van de spreker uit, of de houding die hij aanneemt t.o.v. de inhoud van de zin. Voorbeelden van dit "*accent emphatique*" zijn "*C'est*

fantastique! of “*C'est intolérable!*”. Ten slotte is het in het Frans ook mogelijk om via een “*accent de focalisation*” (dat bij andere auteurs *accent énonciatif, d'insistance, oratoire, intellectif* of *didactique* wordt genoemd) een zinslement dat vanwege zijn syntactische plaats geen accent zou mogen krijgen, toch nog op de voorgrond te plaatsen. Dat accent bestaat uit een melodische beweging en een grotere intensiteit dan het “*accent rythmique*”.

Zo'n “*accent de focalisation*” bestaat ook in het Nederlands, waar men de termen “*zinsaccent*” en “*contrastaccent*” hanteert. Met zinsaccent bedoelt men de speciale nadruk die de spreker gebruikt om een woord(groep) in de zin op te laten vallen. Het gaat dus om een supralexicaal verschijnsel waarvoor de woordklemtonen als ankerplaatsen fungeren. In de tweede helft van de vorige eeuw heeft de vraag welke woorden in de zin een accent mogen krijgen en waarom dat zo is, vrij veel pennen in beweging gebracht.

Voor het Nederlands kan er een onderscheid worden gemaakt tussen drie benaderingen. In de eerste studies gaat men uit van het type constructie, de syntactische plaats, de grammaticale functie of de lexicale categorie van het woord (d.i. functiewoord of inhoudswoord). De achterliggende gedachte is namelijk dat het plaatsen van accenten in de zin een voorspelbaar proces is dat het best in syntactische termen kan worden beschreven (De Groot 1962, Stutterheim 1964).

Hier is aan het einde van de jaren '60 echter verzet tegen gekomen. Men is toen overgegaan tot een semantisch-pragmatische benadering, waar de distributie van de accenten in de zin toegeschreven wordt aan de informatieve waarde van de constituenten (Bolinger 1972, Halliday 1967). In deze visie is de plaats van de zinsaccenten dus zo goed als onvoorspelbaar. In de huidige modellen daarentegen lijkt er een zekere consensus te zijn ontstaan omtrent de noodzaak van structurele én pragmatische informatie (Baart 1987, Gussenhoven 1984, Haan 2001):

(5) *Ik zeg niet* _{+f}[*be*]staan *maar* _{+f}[*ver*]staan (*nauwe focus*).

(6) (*Heb je het al gehoord?*) [*Yvonne is gearresteerd*]_{+f} [*in Marseille*]_{+f}

(7) (*Wat is er aan de hand?*) [*Mijn sleutels zijn verdwenen*]_{+f} (*brede focus*).

In de zogenaamde “*focusbenadering*” selecteert de spreker eerst materiaal dat hij bijzonder relevant vindt en dat hij in focus¹ wil plaatsen. Het gaat hier om constituenten van variabele grootte. Aangezien de beslissing welke elementen al dan niet in focus worden geplaatst, afhangt van de communicatieve intentie van de spreker, is de uitslag van dit eerste stadium onvoorspelbaar. Is de verdeling van focus bekend,

¹ In de voorbeelden 5 t.e.m. 7 geven vierkante haakjes focusdomeinen aan.

dan wordt de plaats van accenten afgeleid uit de lexico-syntactische structuur van de zin. Een belangrijk postulaat bestaat er in dit opzicht in dat er per focusdomein slechts één accent mag voorkomen. Zijn er in de uiting meerdere elementen met een grote informatieve waarde, dan worden ze in afzonderlijke domeinen geplaatst (zie de zinnen 5 en 6). Laat ik er i.v.m. zin 5 ook op wijzen dat we hier in feite met een contrast tussen twee zinslementen te maken hebben. Omwille van dat contrast verspringt de woordklemtoon naar de eerste lettergreep van de twee infinitieven, terwijl die onder normale omstandigheden onbeklemtoond zou zijn geweest. Deze speciale nadruk noemt men contrastaccent. Fonologisch wordt het contrastaccent heel vaak gerealiseerd a.h.v. een nauw focusdomein.

In deze contrastieve studie van het Franse en het Nederlandse accentsysteem dient ten slotte nog gewag te worden gemaakt van een vrij recente ontwikkeling in beide talen, nl. de verschuiving van het accent naar de eerste lettergreep of het eerste woord van een woordgroep (Van der Horst 1999, Oakes 2002). Nederlandse voorbeelden van deze nieuwe tendens zijn o.a. *de eerste trein naar Den Haag vertrekt vandaag van spoor zes, wij presenteren u onze violiste Margriet Kramer*. Deze speciale nadruk die in het Frans bekend staat als “*accent barytonique/didactique*” (Fonagy 1979, Lucci 1979), schijnt beperkt te zijn tot een bepaalde spreekstijl en/of situatie² en moet dan ook (nog) niet worden beschouwd als een taalverandering (Van der Horst 1999: 406-407).

3.3. De intonatie

Het laatste aspect van de prosodie van het Frans en het Nederlands dat ik in deze bijdrage onder de loep wil nemen, is de intonatie. In de meeste studies wordt het intonatiepatroon van Franse enkelvoudige zinnen beschreven als een geleidelijke stijging van de toonhoogte (“*protase*”) gevolgd door een geleidelijke daling (“*apodose*”) (Di Cristo 1998: 200). Dit patroon vinden wij ook in samengestelde zinnen terug. In dit geval stijgt de F_0 op de lettergrepen met een woordgroepaccent behalve in zinsfinale positie waar de melodie daalt.

In het Nederlands daarentegen worden mededelende zinnen gekenmerkt door een opeenvolging van “punthoeden” en/of “platte hoeden”

² Het “*accent didactique*” komt vooral voor op radio en televisie, maar is ook hoorbaar op stations en tijdens openbare manifestaties (Oakes 2002, Van der Horst 1999).

in combinatie met een dalende toon ('t Hart 1998: 101). Het "*punthoedpatroon*" dat in principe op alle benadrukte syllaben van een uiting kan worden gerealiseerd, bestaat uit een toonhoogtestijging onmiddellijk gevolgd door een daling. Veel frequenter is echter een contour waar de stijging en de daling van de punthoed van elkaar losgekoppeld worden en waar alle tussenliggende syllaben op een hoge toon worden uitgesproken. Het toonhoogteverloop neemt dan de gedaante aan van een "*platte hoed*" ('t Hart 1998).

Kijken we nu naar het intonatiepatroon van vraagzinnen, dan zien we dat vragen zich in de eerste plaats onderscheiden door een opvallende finale toonhoogtestijging. Voor het Nederlands, dat over syntactische, lexicale en prosodische strategieën beschikt om vragen aan te geven, laat Haan (2001) zien dat de graad van prosodische markering in feite afhangt van de mate van lexico-syntactische vraagaanduiding. Het ziet er namelijk naar uit dat sprekers het ontbreken van lexicale en/of syntactische signalen compenseren met een extra duidelijke vraagintonatie. Dit is m.n. het geval in "declaratieve vragen".

Ook in het Frans worden lexicale, syntactische en prosodische procédés gebruikt om vragen aan te geven. Zo kunnen ja/nee-vragen b.v. d.m.v. de "inversie" van het onderwerp en het werkwoord, "*Est-ce que...*" en/of de prosodie worden gemarkeerd. In dit laatste geval constateert men een duidelijke stijging van de toonhoogte op de laatste lettergreep van de zin.

Gaat het de spreker echter om een bevestiging van wat voorafgaat, dan stijgt de toonhoogte op de voorlaatste syllabe van de vraag en daalt die er meteen na (zie zin 8). Dit patroon vinden wij ook in aanhangselvragen terug. Hier wordt in feite een mededelende zin gecombineerd met een korte vraag van het type *oui?*, *si?*, *non?*, *hein?*, *n'est-ce pas?* In functioneel opzicht houdt de aanhangselvraag een bevestiging of ontkenning in van wat voorafgaat (zie zin 9). De volgende twee voorbeelden uit Di Cristo (1998: 204) illustreren de twee soorten vragen en toonhoogtecontouren:

- (8) Il s'en va?
 [↑ ↓]
- (9) Elle est malade, non?
 [↑ ↓ ↑]

In verband met de vraagwoordvragen kan er een onderscheid worden gemaakt tussen "neutrale vraagwoordvragen" en "echovragen". In dit laatste geval herhaalt men in enigszins andere vorm een vraag die men b.v. niet goed heeft begrepen. Over het algemeen vertonen echo-vragen hetzelfde intonatiepatroon als ja/nee-vragen, nl. een opvallende

- Tijdschrift voor Taalwetenschap*, 10, 293-311.
- BELL, B. & I. MARLIEN (eds) (2002), *Speech Prosody 2002. Proceedings of the first international conference on speech prosody*, Aix-en-Provence, 11-13 avril 2002.
- BENGUEREL, A.-P. (1999), "Stress-timing vs syllable-timing vs moratiming: the perception of speech rhythm by native speakers of different languages", in: *ILVP-Etudes et travaux*, 3, 1-18.
- BOLINGER, D. (1972), "Accent is predictable (if you're a mind-reader)", in: *Language*, 48/3, 633-644.
- BOLINGER, D. (1986), "The English beat: some notes on rhythm", in: *Studies in descriptive linguistics*, 15, 36-49.
- CAULDWELL, R.T. (2002), "The functional irrhythmicality of spontaneous speech: a discourse view of speech rhythms", in: *Applied Language Studies*, 2/1, 1-24.
- CHUN, D.M. (2000), *Discourse intonation in L2. From theory and research to practice*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- DE GROOT, A.W. (1962), *Inleiding tot de algemene taalwetenschap. Tevens inleiding tot de grammatica van het hedendaagse Nederlands*, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- DI CRISTO, A. (1998), "Intonation in French", in: D. HIRST & A. DI CRISTO (eds), 195-218.
- FIKKERT, P. (1994), *On the acquisition of prosodic structure*, proefschrift Holland Institute of Generative Linguistics.
- FONAGY, I. (1979), "L'accent français: accent probabilitaire. Dynamique d'un changement prosodique", in: I. FONAGY & P.R. LÉON (eds), 123-233.
- FONAGY, I. & P.R. LÉON (eds) (1979), *L'accent en français contemporain*, Studia Phonetica 15, Ottawa: Didier.
- FOX, A. (2000), *Prosodic features and prosodic structure. The phonology of suprasegmentals*, Oxford: Oxford University Press.
- GARDE, P. (1968), *L'accent*, Paris: Presses Universitaires de France.
- GELDERBLOM, A., C. TER HAAR, G. JANSSENS, M. KRISTEL & J. PEKELDER (eds) (2004), *Neerlandistiek de grenzen voorbij. Handelingen van het Vijftiende Colloquium Neerlandicum*, Münster: Nodus Publikationen.
- GRABE, E. (2002), "Variation adds to typology", in: B. BELL & I. MARLIEN (eds), 127-132.
- GUSSENHOVEN, C. (1983), "Van focus naar zinsaccent: een regel voor de plaats van het zinsaccent in het Nederlands", in: *GLOT: Tijdschrift voor Taalwetenschap*, 6/2, 131-155.
- GUSSENHOVEN, C. (2002), "Intonation and interpretation: phonetics and phonology", in: B. BELL & I. MARLIEN (eds), 47-57.
- HAAN, J. (2001), *Speaking of questions. An exploration of Dutch question intonation*, Utrecht: LOT.
- HALLIDAY, M.A.K. (1967), "Notes on transitivity and theme in English (part II)", in: *Journal of Linguistics*, 3/2, 199-244.
- 'T HART, J. (1998), "Intonation in Dutch", in: D. HIRST & A. DI CRISTO (eds), 96-111.

- HIRST, D. & A. DI CRISTO (eds) (1998), *Intonation systems. A survey of twenty languages*, Cambridge: Cambridge University Press.
- KRUYT, J.G. & NOOTEBOOM, S.G. (1987), "Accents, focus distribution and the perceived distribution of given and new information: an experiment", in: *Journal of the Acoustical Society of America*, 82/5, 1512-1524.
- LACHERET-DUJOUR, A. & F. BEAUGENDRE (1999), *La prosodie du français*, Paris: CNRS Edition.
- LUCCI, V. (1979), "L'accent didactique", in: I. FONAGY & P.R. LÉON (eds), 107-121.
- MERTENS, P. (1987), *L'intonation du français. De la description linguistique à la reconnaissance automatique*, proefschrift K.U.Leuven.
- MILLER, M. (1994), "On the perception of rhythm", in: *Journal of Phonetics*, 12, 75-83.
- MOZZICONACCI, S. (2002), "Prosody and emotions", in: B. BELL & I. MARLIEN (eds), 1-9.
- OAKES, L. (2002), "Phonostylistique des annonceurs de la radio: étude prosodique de textes radiophoniques", in: *French Language Studies*, 12, 279-306.
- PIKE, K.L. (1945), *The intonation of American English*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- RASIER, L. (2003), "De zinsaccentuering in de tussentaal van Franstalige NVT-leerders: een onderzoeksproject", in: *nff. Onderzoek en onderwijs tussen twee talen*, 2, 91-103.
- RASIER, L. (2004), "De zinsaccentuering in het Nederlands: een verkenning over de grenzen tussen (toegepaste) taalkunde en didactiek heen", in: A. GELDERBLOM e.a. (eds), 303-322.
- RIETVELD, A.C.M. & V.J. VAN HEUVEN (1997), *Algemene fonetiek*, Bussum: Coutinho.
- ROSSI, M. (1979), "Le français, langue sans accent?", in: I. FONAGY & P.R. LÉON (eds), 13-51.
- ROSSI, M. (1985), "L'intonation et l'organisation de l'énoncé", in: *Phonetica*, 42, 135-153.
- STUTTERHEIM, C.F.P. (1964), "Enkelvoudige en samengestelde prominentieverhoudingen", in: C.F.P. STUTTERHEIM (ed.), 26-41.
- STUTTERHEIM, C.F.P. (ed.) (1971), *Uit de verstrooiing. Gesproken en geschreven taalkundige verhandelingen*, Leiden: Universitaire pers.
- STREEFKERK, B. (2002), *Prominence. Acoustic and lexicallysyntactic correlates*, Utrecht: LOT.
- VAN DER HORST, J. & K. VAN DER HORST (1999), *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*, Den Haag / Antwerpen: Sdu Uitgevers & Standaard Uitgeverij.